

եկեղեցի շինելու ձեռնարկուած է . Թրոյցիք եկեղեցի մը ծախու աւած են : Վայթինսփիլի մէջ եկեղեցի մը շինելու համար հանգանակութեան ձեռնարկուած է և մօտ ժամանակէն գործնականի կը վերածուի այդ ձեռնարկն ալ : Նաև Փրովիտէնս , Պոսզըն և Ֆիլատէլֆիա հանգանակութեան սկսուած է այդ պատճառաւ : Լովէլի , Վայթինսի և Փրովիտէնսի հանգանակութիւններուն նախաձեռնելու համար գումարուած հրապարակային ժողովներուն՝ Ուաղբի Թեմակալ Հովիւր նախագահած և ատենախօսած է :

Այս ամէնը ի հարկէ հոգեւոր զարթնութի նշաններ կրնան համարուիլ Ամերիկահայոց համար :

Ուաղբի, 3 Մայիս 1913

Գ Ր Ա Թ Օ Ս Ա Կ Ա Ն



ՏԻՊ ՈՒ ՏՍՈ.— «Գիր» ին ծագման, միջազգային ու Հայկական սպագրութեան վրայ ձգուած ակնարկ մը: Հեղինակ **Թէոդիկ**: Կ. Պոլիս. 1913.

Վեղարուեստական շքեղ տպագրութեամբ այս հատորը որ հրապարակ հանուած է ի պատիւ կրկնակ Յօրեկաններու , ուշագրաւ գործ մըն է , մանաւանդ անոր համար որ Թրքահայ գրական կեանքին մէջ այս տեսակ բազմաշխատ հրատարակութիւններն և ուսումնասիրութիւնները շատ անսովոր կերպով երեւան կուգան :

Մանաւանդ Սահմանադրութեան հրատարակութեանէն յետոյ գրական կեանքին մէջ աւելի խաթարում մը տեսնուեցաւ փոխանակ աւելի զարգացման ու ուսնացման , մինչդեռ գրականութեան դէմ գրուած արգելքներն ու կասկանքները խորտակուած էին :

Թէոդիկի այս գործը իր 250 մեծադիր ու մանրատառ էջերովը , հետևարար , անկարելի է աննշմար թողուլ , երբ մանաւանդ անիկա կը հրատարակուի այնքան թարեպատեհ սովիւ մը , և կը դարմանէ

Թրքահայոց մինչև հիմա ցոյց տուած անտարբերութիւնը դէպի կրկնակ մեծ տարեգարձները , սահմանի այս կողմն ալ շահագրգռութեան նշաններ ցոյց տալով :

Գիրքին հրատարակիչները՝ Վ. և Է. Տէր Ներսէսեան և Ղլարք , իրենց կարգին շատ գեղեցիկ զաղափար մը ունեցած են , ի պատիւ Հայ տպագրութեան չորս հարիւրամեակին հրատարակուած այս հատորին տալով Թրքահայ ու է տպարանի համար անսովոր շքեղութիւն մը . այնպէս որ հատորին ամէնէն աչքաուու մասը իր տպագրութեան ճոխութիւնը , շքեղութիւնը , մաքրութիւնն և գեղեցկութիւնն է : Էջերը կարմիր եզրափակերով ճոխացուած են , տպագրութիւնը երկգոյն , և թուղթը լաւագոյն տեսակէն ընտրուած է :

Գալով պատկերներուն , անոնց թիւը կը մօտենայ 200 ի , — ինչ որ հազիւ 200 էջերէ բազկացած հատորի մը համար իրապէս անսովոր ճոխութիւն մըն է , — և խիստ մաքուր պատրաստուած են արտասահմանի մէջ , յատկապէս այս հատորին համար :

Հետևարար ջերմապէս շնորհաւորելի են հրատարակիչները , որոնք յաջողած են Հայ տպագրութեան չորս հարիւրամեակին ի պատիւ իրենց այս հրատարակութիւնը գարձնել նաև անոր չորսհարիւրամեայ զարգացման պատկերացումը :

Գալով Թէոդիկի աշխատութեան ներքին արժէքին , հոս , Տանարի էջերուն մէջ , կարելի չէ մանրամասնութեանց մասնել , ուստի միայն ընդհանուր գիծերով պիտի բաւականանանք , և մեր գիտողութիւններուն բազմաթիւ օրինակներ տալէ պիտի զգուշանանք :

Նախ Թէոդիկի գործը , հակառակ երկու Յօրեկաններու նուիրում ըլլալուն , իրապէս տպագրութեան չորսհարիւրամեակին նուիրում հատոր մըն է , վասն զի գիրի գիւտին յատկացուած էջերը ամբողջ գործին աննշան մէկ մասը կը կազմեն , գրաւելով ընդ ամէնը միայն 5 էջ (տես էջ 5—8 և 20—21) :

Դարձեալ , տպագրութեան ծագման և զարգացման վրայ նետուած ակնարկը ,

տպարաններու ներքին կազմին վրայ տրուած ծանօթութիւնները, շքեղ Հայ տպագրութեանց մէկ ցուցակը, Հայ տպագրութեան պատմութեամբ զբաղողներու կենսագրութիւնները, և այլն, որոնք գործին ներածական մասը կը կազմեն, կը գրուեն հատորին մինչև 35 էջը: Այս մասն ալ համեմատական չէ բնաւ, զի այսքան ընդարձակ ներածութիւն մը՝ ընթերցողը պիտի պատրաստէր աւելի ընդարձակ հատորի մը: Ատոր մէկ մեծագոյն մասը արդէն ծանրաբեռնութիւններ են, և շատ աւելի ամփոփ կրնային բռնուիլ: Կան հատուածներ որոնք նոյնիսկ աւելորդ կրնան համարուիլ:

Այս առաջին ներածական մասին մէջ շահեկան նորութիւն մը և գեղեցիկ յղացում մըն է «Յուլյանագէտ Հայերէն գիրերու» գլուխը (էջ 21—25), ուր Թէոդիկ խնամով հաւաքած է չորս հարիւր տարուան ընթացքին գործածուած բոլոր Հայ տառերու ձևերը, իրենց անուններով:

Բուն գործը՝ ինչպէս ըսի՝ կը սկսի գիրքին 35րդ էջէն, և Թէոդիկ ընտրած ուղղութեան համաձայն՝ իւրաքանչիւր երկրի տպարանները խմբուած են մէկ գլուխի տակ:

Ամէնէն առաջ Հայ տպարան ունեցող երկիրը Իտալիա ըլլալով, Ա. գլուխը այս երկրին յատկացուած է: Իտալիայէն յետոյ առաջին Հայ տպարանը Թուրքիոյ մէջ հիմնուած ըլլալով, Բ. գլուխն ալ Թուրքիոյ յատկացուած է, և այսպէս՝ թուականի կարգով իրարու յաջորդած են Աւստրիա, Տրանսսա և այլն:

Թէոդիկ այս ուղղութեամբ իր գործը առաջ կը տանի, և կը յիշէ հետզհետէ 462 տպարաններ: Իսկապէս իր գործը իւրաքանչիւր տպարանի ու տպարանատիրոջ վրայ համառօտ տեղեկատուութիւն մըն է, տեսակ մը ցուցակագրութիւն: Եւ որովհետև կարելի չէ եղած ամէն տպարանի վրայ լիառատ տեղեկութիւններ գտնել, հետևաբար կարելի չէ եղած համեմատութիւն պահել գործին մէջ:

Մասնաւորապէս այլրի բներու ճոխութեան և առձեռն միջոցներու գոյութեան

պատճառով, Կ. Պոլսոյ տպարաններու գլուխը, մասնաւորապէս անցեալ դարու մասը, չափազանց ճոխ եղած է և հատորին ամենաստուար մէկ մասը գրուած (էջ 52—133): Ներածութեան յատկացեալ 35 էջերը մէկ կողմ առնելով Հայ տպարաններու յատկացած մասերը կը մնան միայն 157 էջ, որոնց 81 էջերը, այսինքն կէսէն աւելին յատկացուած է Կ. Պոլսոյ տպարաններուն, որուն վրայ աւելցնելով նաև Թուրքիոյ գաւառներուն մէջ հաստատուած տպարաններու նուիրուած էջերը (133—146), մերձաւորապէս գործին երեք քառորդը կը յատկանայ Թուրքիոյ Հայ տպարաններուն, զիստ առանց նկատի առնելու սա պարագան թէ արտասահմանէն Թուրքիա տեղափոխուած բազմաթիւ տպարաններու և անոնց հիմնադիրներուն կենսագրութիւնը, օտար երկիրներու մէջ գրուած է: Եթէ անոնք ալ համախմբուէին Թուրքիոյ գլխուն մէջ, այն առնել հատորին մէջ շատ չնչին տեղ մը պիտի մնար արտասահմանի տպարաններուն համար:

Բայի այս դիտողութենէն, նշանակելի է որ Թէոդիկ երեք չէ կրցած երեւան բերել պատմական գործ մը:

Տպարաններու այս ցուցակը կարգաւորվ, ու եւ մէկը չպիտի կարենայ որոշ գաղափար մը կազմել Հայ տպագրութեան պատմութեան վրայ՝ որքան օրինակի համար պիտի ստանար Լէօի պղտիկ հատորէն (Հայ գրիի տեղ, 1912. Թիֆլիս), որ թերևս մէկ քառորդ ծաւալն ալ չունի Թէոդիկի հատորին:

Մասնաւորելով խօսքը Թուրքիոյ Հայ տպարաններուն վրայ, այսինքն Թէոդիկի ամէնէն ճոխ ու առատ գլխուն վրայ, մարդ գաղափար մը չպիտի կազմէ թէ տպարանները ինչպէս հիմնուած են և ինչ ձգտումներով գործած են, և յետոյ ինչ ուղղութիւն ստացած:

Տպարանը ազգային Հաստատութիւն մըն էր իսկզբան, ինչպէս ազգային Հաստատութիւններ են գործիքնակ մեր վարժարանները:

Յետոյ անոնք մասնաւոր Հաստատութիւններ եղան, ու մերկացան իրենց ազգային հանդամանքէն:

Գարձեալ Թուրքիոյ մէջ անոնք իբր գաղանի Հաստատութիւններ ալ գործեցին պահ մը, եւ նոյնիսկ Կ. Պոլիս տպուած բազմաթիւ հատորներու վրայ, երկիւղի հեռեւանօք, կաթողիկ հրատարակիչներ արտասահմանեան քաղաքներու անուններ գրին, վասնզի իրենց գործերը կրնային Հայոց Պատրիարքին պահանջու մով գրաւուիլ ու տպարանները փակուիլ:

Թէոզիկ այս պարագաները չէ թէ միայն գիտել չէ տուած, այլ նոյնիսկ կրնանամ ըսել թէ ինքն ալ չէ կրցած գիտել, վասնզի խօսած է Լիւօրնոյի եւ Մարսիլիոյ բաժիններուն մէջ այնպիսի տպարաններու վրայ որոնք գոյութիւն չեն ունեցած, իսկ անոնց մէջ իբր տպագրուած ցոյց տուած հատորները իսկապէս Կ. Պոլսոյ տպարաններու գործեր են:

Գործին մէջ այս տեսակ ուրիշ թերութիւններ ալ կրնան զեռ գիտել տրուիլ. սակայն մենք բոլոր ասոնք պիտի արգարայնենք սա երկու գլխաւոր պատճառներով, որ հեղինակը ոչ միայն չէ կրցած մեր միջավայրին պայմաններուն բերմամբ իր տրամագրութեան տակ ունենալ ճոխ եւ կատարեալ մատենագարան մը, որպէս Վինետիկի եւ Վիեննայի Միսիթարեանց մատենագրանները, այլեւ իր աշխատութիւնը պատրաստած է հապճեպով, եւ առանց բաւականաչափ ուսումնասիրութեան համար ժամանակ ունենալու: Այս թերին լրացնել աշխատած է, օգտուելով բարեկամներու եւ համակիրներու աջակցութենէն, որոնց մէջ գլխաւոր տեղ մը յատկացնել հարկ անհրաժեշտ կը դառնայ իր տիկնոջ՝ Տիկ. Արշակունի Թէոզիկի, որ հեղինակին իսկ յայտարարութեամբը «չըջեալ ընդ արուարձանս քաղաքիս, առ ի հայթայթել, գտանել գլուսանկարս Հայոց Կոստանդնուպոլսեցւոյ վազուց անհեռ եղիւոց, պատրաստեալ եւ գտուերադիրս վարուց նոցին»: Այս բառերէն կը հասկցուի թէ ամբողջ հատորին ամէնէն նոր եւ անտիպ մասը, — այսինքն այն որուն վրայ գեռուրիչներ չեն անդրադարձած —, այսօր հայ բանասիրութիւնը կը պարտի Տիկին

Թէոզիկի, որ հատորին ամէնէն շահեկան էջերը կազմելու աշխատած է:

Կ. Պոլսոյ տպագրիչներուն լուսանկարներն ու կենսագրութիւնները առաջին անգամ է որ երեւան կուգան այսքան կատարեալ կերպով, որ Թէոզիկի գործին ամէնէն աւելի նորութիւն ունեցող մասն է, վասնզի միւս մասերն արդէն Զարբանէլեանի եւ այլոց գործերուն կրկնութիւններն են:

Սակայն այս մասին մէջ ալ մեր ուշադրութիւնը գրաւեց արուած կարեւորութիւնը այնպիսի տպարանատէրներու եւ տպարաններու, որոնք կամ թեսալով մը կամ երկու խցաւ գիրով կազմուած են:

Ճշմարիտ հերոսներու, գաղափարին սիրով լեցուած՝ չարչարուած, գերազանց ճիգեր կատարած եւ մարտիրոսացած անձերու քով, իբր նոյնքան կարեւոր՝ քանի մը նամակի գլուխ եւ այցեւածն տպագրող ողորբելիներու տեղ գտնելը պարզապէս ընդվզեցուցիչ գաղափար մըն է:

Մաչատուր վրդ. Կեսարացի, օրինակի համար, հեռաւոր Պարսկաստանի մէկ խորը, միայն հեռուէն դադափար մը ունենալով, դիւցադնական ներշնչմամբ տառեր կը փորագրէ, մամուլ կը կազմէ ու գիրք կը տպէ. ճշմարիտ հերոս մըն է ան, որուն առջեւ կը նսեմանան այս երկրորդական տիպարները, որոնց դժբախտարար աւելի լայն տեղ արուած է Թէոզիկի գործին մէջ:

Այս ընդհանուր դիտողութիւններն ընելով, մենք բնաւ նպատակ չունինք նսեմացնելու գործին ընդհանուր արժէքը, որ միշտ գնահատելի կը մնայ, որքան որ գերծ չըլլայ թերութիւններէ:

Հեղինակը աշխատած է զայն շահեկան ընելու եւ գէթ իբր Թրքահայ տպագրիչներու եւ արհեստաւորներու ալիքով մը եւ Թրքահայ տպարաններու լիակատար ցուցակ մը—որ մինչեւ հիմա հրատարակուած չէ—, կ'արժէ որ ամէն հայ ունենայ իր գրադարանին մէջ:

ԱՐՇԱԿ Ա. ԱԼՊՅԱՃԵԱՆ

